

DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh375>

TÜRKÇE SÖZLÜKÇÜLÜK TARİHİNDE MÜTERCİM ÂSİM VE KAMUS TERCÜMESİ*

Tevfik SÜTÇÜ**

Özet

Geçmişten bugüne meydana getirilmiş kültür ve sanat eserlerimizin yeni nesillere tanıtılması, günümüz gençlerinin ve gelecek nesillerin anlayabileceği ve yararlanabileceği bir biçimde değerlendirilmesi bazı gayretlerin bir araya gelmesi sonucunda mümkün olabilmektedir. Dil ve edebiyat tarihimiz boyunca hazırlanmış, tercüme edilmiş ve belli sürelerde yoğun bir kullanım olanağına sahip olmuş olan muhtelif sözlüklerimizin, gerek eski dönemlerde kaleme alınmış eserlerimizin anlaşılmasına yardımcı olmada, gerekse araştırmacıların farklı kullanım alanlarında ihtiyaç gidermesinde büyük rolü olmuştur.

Mütercim Âsım, bilgin, tarihçi, şair ama hepsinden önce dilcidir. Ona şöhret kazandıran en önemli eserleri ise öncelikle ikisi tercüme -biri de asıl konumuz olan-, biri de telif olmak üzere üç sözlüğü vardır. Bu iki tercümenin toplum üzerinde ne kadar büyük bir etki yaptığı şundan anlaşılır ki, Ahmet Âsım'ın adı, bunlar yüzünden "Mütercim Âsım" olmuştur. Âsım'ın Kamus ve Burhan tercümelerinde kendi düşüncelerini maddelere eklemek için sık sık "mütercim der ki" sözünü kullanması bu yeni adı kazanmasına yol açmıştır. Bu tercümelerden Türk dilinin neler kazandığını özetleyecek olursak; bu iki tercüme ile zamanın edebiyat dilinde en geniş yer kendilerinin olan Arapça ve Farsçanın çok büyük ve çok sağlam iki lügatı ortaya konulmuştur. Bu eserler çıktığından beri bütün güçlükler onlara bakılmakla giderilmiştir. Başka kaynaklara başvurularak çözülemeyen şüpheler bunlarla çözülmüştür. Güvenilir kaynak olarak bu iki eserin üstünde eser tanınmaz ve çatışmalarda en büyük çözümleyici olarak bu eserler sayılırdı. "Mütercim Âsım şöyle

---

* Bu makale, Trakya Üniversitesi'nde 18-20 Ekim 2013 tarihinde düzenlenen "XII. Uluslararası Dil, Yazın ve Değişim Sempozyumu"nda sunulmuş olan bildirinin yeniden düzenlenmesiyle hazırlanmıştır.

** Yrd. Doç. Dr. Namık Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü tsutcu@nku.edu.tr

söylüyor” denildi mi, akan sular dururdu. Çünkü Âsım, bu tercümeleeri yaparken önemli kaynakların hepsini gözden geçirmiş, onların doğrusunu, yanlışını incelemiş ve tercümeleerinde en doğru sonucu bildirmiştir. Bu yazıda, Türk dil ve kültür tarihi içinde çok önemli bir yere sahip olan Mütercim Âsım Efendi tanıtılacak, onun en önemli eserlerinden Kamus Tercümesi'nin hangi dönemde hangi hazırlanma sürecinden geçtiği ve dönemi içindeki geçerliliği ortaya konulacaktır. Bu bilgilerden hareketle, sözlüğün hangi yöntemleerle kullanıldığı sorularına cevap aramak da bu çalışmanın konusu olacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Mütercim Âsım, Türkçe, Sözlük, Kamus Tercümesi.*

Mütercim Âsım Efendi and the “Translation of Kamus” in Turkish Lexicography History

Abstract

Introducing our cultural and artistic works, brought from past to present, to new generations, qualifying them as to be understood and benefited by today's youth and coming generations are possible as a result of a combination of some of the efforts. Different dictionaries, prepared throughout the history of our language and literature, translated and having the opportunity to be used intensively in certain periods, has played an important role on both assisting in the understanding of our old works and meeting the need of researchers in different areas. Mütercim Âsım is scholar, historian, and poet but first of all he is linguist. His most important works which has brought fame to him are three dictionaries which are primarily two translations –one of them is our main subject- and a copyright. How great these two translations have made impact on society can be understood from that; the name of Ahmet Âsım has become “Mütercim Âsım” because of these. His constantly use of the statement “translator says” to add his own thoughts to substances in translations of Kamus and Burhan, has led to acquire this new name. To summarize what Turkish language has won from these translations; two very great and very comprehensive dictionaries of Persian and Arabic Language that have the most extensive place in literature of their time have been introduced by these two translations. All the difficulties have been corrected by looking at them since the release of these works. The doubts, not solved by applying other sources, have been solved by these. There was no recognized work as trusted source than these two sources and these works were considered to be the greatest conflict resolver. “Mütercim Âsım says like that” statement is the highest authority. Because, Âsım revised all of the important resources, examined their truths and mistakes and reported the most accurate results in translations, while making these translations. In this article, Mütercim Âsım Efendi, who has a very important place in Turkish Language and history of culture, will be introduced and those will be presented that how the Translation of Kamus, one of his most important works, was prepared in which period and its validity within its own

period. With this knowledge, seeking answers to the questions, which methods the dictionary is used, will be subject of this article.

Keywords: *Mütercim Âsım, Turkish Language, Dictionary, Translation of Kamus.*

Giriş

Geçmişten günümüze meydana getirilmiş kültür ve sanat eserlerimizin yeni nesillere tanıtılması, günümüzün gençlerinin ve gelecek nesillerin anlayabileceği ve yararlanabileceği bir biçimde değerlendirilerek kullanım alanına sunulması, bazı gayretlerin bir araya gelmesi sonucunda mümkün olabilmektedir. Araştırmacıların eski dönemde kaleme alınmış eserlerimizin anlaşılmasına yardımcı olmada sıklıkla başvurduğu en temel eserler arasında yer alan sözlükler, dillerin söz varlığını içine alma, dilin yapısı ve işleyişi hakkında bilgi vermede ilk kaynaklar arasında yer alır. Toplumun eğitim ve bilgi seviyesinin sonuçlarını ortaya koymanın yanında, başka dil ve toplumlarla kurulmuş ilişkileri gösterme gibi pek çok konuda, milletlerin kültürü içinde önemli bir yere sahip bilgileri ihtiva etmesi bakımından da sözlükler, bilimsel araştırmaların temelini oluşturan zengin ve kıymetli bilgi kaynaklarıdır.

Türk dil ve Türk edebiyat tarihi boyunca hazırlanmış, tercüme edilmiş ve hemen her dönemde yoğun bir kullanım alanı ve imkânına sahip olmuş sözlükler, dilimizin söz varlığını ve bazı dil bilgisi bilgilerini içeren eserler olarak, bilimsel araştırmaların temelini oluşturan ve ilk başvuru alanı bilgi kaynakları olarak kabul edilir.

Dili oluşturan iki temel unsurdan söz edilebilir. Bunlardan birisi dil bilgisi, diğeri de söz varlığıdır. Canlı bir varlık olma özelliği ile tanımlanabilecek olan dilin yaşam kaynağı olan söz varlığını ortaya koyan sözlükçülük faaliyetleri ve dil bilgisi kavram ve uygulamaları da dil bilimi çalışmaları içinde birbirini tamamlayan alanlar olarak değerlendirilmektedir. Dilde belgeleme kaynakları sözlükler ile dil bilgisi kitaplarıdır. Bazen bu bilgilerin aynı kaynaklarda yer aldığı da görülecektir (Eminoğlu, 2010: 3).

Türkçede ilk defa 1920'li yıllarda Türkmenlerce “*sözlük*” olarak kullanılmış olan “*sözlük*” kelimesi, 1930'lu yıllara gelinceye kadar Türkçede “*lügat, kamus, nuhbe, tuhfe, ferheng, nisab, nazm, manzume*” sözcükleri ile karşılaşılırken, Celal Sahir Erozan'ın önerisi ile bu tarihten sonra sözlüklere girmiş ve kullanılmaya başlanmıştır. Sözlük için değişik tanımlar yapılmıştır: “*bir dilin veya birden çok dilin sözvarlığını, söyleyiş biçimleriyle, yazımlarıyla veren, bağımsız biçimbirimleri temel alarak bunların, başka öğelerle kurdukları*

söz öğeleriyle birlikte anlamlarını, değişik kullanımlarını gösteren bir söz varlığı kitabı” (Ölmez, 1998: 109-110) tanımının yanında, “bir dildeki sözcüklerin tümü ya da bir bölümünü, söylenişleri, dilbilgisel biçim ve işlevleri, kökenleri, anlamları, söz dizim özellikleri, çeşitli yazılışları, kısaltmaları, eş anlamlıları ve karşıt anlamlıları ya da başka bir dildeki karşılıklarıyla, genellikle alfabetik sırayla, bazen de eski ve yeni kullanımlarını gösteren alıntılarla sunan başvuru kaynağı” (Aksan, 1982: 77) tanımı da sözlük için en kuşatıcı tanım olarak gösterilebilir.

Sözlüğü bir dil hazinesi olarak değerlendirmiş olan Şemseddin Sami, sözlüğün önemini şöyle açıklar: “Sözlük bir dilin hazinesi hükmündedir. Bu hazinenin sermayesi her dilin kendine ait kelimeleridir. Dünyada hiçbir insan düşünülemez ki dilinin bütün kelimelerini bilsin veya tamamını hafızasında tutabilsin yahut da kendi dilini bütün kuralları ile konuşabilsin. Ama bunu yazılı olarak ifade etmek mümkündür. Bu da çok iyi bir sözlük ve o derecede bir dilbilgisi kitabı hazırlamakla sağlanır. (...) İyi bir sözlüğe sahip olamayan bir dilin, edebî diller arasında yerini alması hiçbir zaman gerçekleşemez. Servet konumunda olan sözlüklerini yitiren diller fakirleşir, kendilerini ifade edemez ve içlerindeki yanlışlıklar her geçen gün artar. Bunun için sağlam bir sözlüğe ihtiyaç vardır.” (Şemseddin Sami, 1987: 3-9).

Türk dili ve edebiyatı için de her dönemde en önemli ihtiyaç olarak algılanmış ve farklı dönemlerde farklı özelliklere göre hazırlanmış olan sözlüklerimizden birini sekiz yıllık bir emek vermek suretiyle, Firuzabadi isimli büyük dilcinin Arapça olarak yazdığı büyük sözlüğünü, dilimize “*El-Okyânüsü'l-Basit fî-Tercemeti'il-Kamusi'l-Muhît*” ismiyle ve daha çok halk ağzındaki kullanımıyla *Okyanus Tercümesi*'ni çevirmiş olan büyük sözlükçümüz Mütercim Ahmed Âsım olmuştur (Eminoğlu, 2010: 35).

Mütercim Âsım Efendi

Seyyid Ahmet Âsım Efendi, Antep Şeriye Mahkemesi Başkâtipliğinde bulunan Seyyid Mehmed Cenân Efendi'nin oğlu olup, 1755 yılında Antep'te doğmuştur. Antep'in en tanınmış bilgini olarak kabul edilen Mütercim Âsım Efendi, çok küçük yaşta iken tahsile başlamış ve Ömer-zade Hâfız ile Hacı Hasan-zade Efendilerden temel dersleri gördükten sonra, Arap filolojisinde ve İslâmî ilimlerde de bilgisini genişletmiştir (Köprülü, 1950: 665). Edebî ilimleri ve İran edebiyatını babasından ve bir aralık Antep'e gelmiş olan Kilisli şair Rûhî Mustafa Efendi'den öğrenmiş ve böylece yalnız Türkçe değil, Arapça ve

Farsça şiirler yazacak derecede kudretli bir şair kabul edilmiştir. Mütercim Âsım'ın dilticiliği birinci, tarihçiliği ikinci, şairliği de üçüncü sırada tutularak değerlendirilmektedir. Bu sıralama bağlamında da toplu olarak yayımlanmamış olan şiirleri büyük bir değerinde bulunmaz (Türk Ansiklopedisi, 1971: 448).

Mütercim Âsım Efendi, yaşadığı yıllarda önemli bir bilim ve kültür merkezi olma özelliği olan Antep'teki bilginler arasında hadis ilminde şöhret kazanan Hacı Mehmet ve kardeşi Ahmet Efendi'lerden hadis dersi de okumuştur. Çok zeki ve kabiliyetli olan Âsım Efendi, az zamanda bilgisi ile Türkçe, Arapça ve Farsçadaki geniş kavrayışıyla çevrede tanınmıştır. Bir süre mahkeme kâtipliği yaptıktan sonra, daha genç yaşında bilgin, şair ve yazar sıfatı ile çevresinde kazandığı şöhret dolayısıyla, memleketindeki seçkinlerin en önemlilerinden kabul edilmiş ve Antep mutasarrıfı olan Battal Paşazade Seyyid Mehmet Nuri Paşa'nın divan kâtibi olmuştur (Köprülü, 1950: 665). Eski İslam kültürünün canlı bulunduğu bir merkezde, Türk-Arap-Fars dil ve edebiyatlarının adeta yan yana yaşadığı bir sınır bölgesinde yetişen Mütercim Âsım Efendi, özellikle aile çevresinin etkisi ile daha pek genç yaşta iken Arap ve Acem dil ve dilbilgisinde geniş ve sağlam bir bilgi sahibi olur. Zeki, çalışkan, iradeli, öğrenmeye ve öğretmeye ihtiraslı olduğu için, hadis, kelim ve fıkıh gibi İslamî bilimleri de esaslı bir surette öğrenmiştir.

Tanzimat döneminde ve sonrasında Türk dilinin sadeleşmesinde büyük rolü olan isimler arasında kabul edilen Mütercim Âsım Efendi (Coşkun, 2004: s.363), “şair-i mâhir ve münşî-i nadir olarak” 1789 yılında 35 yaşında iken İstanbul'a gelir (Coşkun, 2004: s.380). İstanbul'a gelerek bu yabancı mücadele muhitinde çeşitli güçlükler içinde çalışarak yaşamaya mecbur olması, onun iradesinin ve gayretinin büsbütün kuvvetlenmesinde büyük rol oynar. İstanbul'da ilk tanıştığı kişiler arasında Reisü'l-Küttâb ve Vakanüvis Vasıf Efendi ile Kazasker Tatarcık Abdullah Efendi vardır. İstanbul'a gidişinden iki yıl sonrası olan 1791 tarihinde XVII. Yüzyılın İranlı sözlükçülerinden “*Burhan*” mahlaslı Mehmet Hüseyin B. Half-i Tebrizî'nin “*Burhan-ı Katı*” [yaz. 1652, bas. Kalkuta 1836, 2 cilt halinde Lucknow 1888, Tahran bas. 1887] isimli Farsça yazılmış sözlüğünü “*Tıbyan-ı Nafi der Terceme-i Burhan-ı Katı*” ismiyle (Mütercim Âsım Efendi, 2009: 1197 s.) Türkçeye tercümeyle başlamış, bu işi altı yılda bitirerek eseri padişah III. Selim'e sunmuştur (Türk Ansiklopedisi, 1971: 448). Bu çalışmasından dolayı padişahın gösterdiği teveccüh ve yakın ilgiyi zamanın şeyhülislâmı Şerif-zâde Atullah Efendi çekememiş, padişahın Âsım'a maaş bağlanması ile ilgili olan emrini işlemez hâle getirmiştir. Ne ilgi

çekicidir ki, Burhan-ı Katı Tercümesi'nin başında Ataullah Efendi'nin ve onun hocası Antepli Münib Efendi'nin takrizleri bulunmaktadır. Bu durum üzerine Âsım, daha sonra yazacağı Âsım Tarihi'nde her ikisi için de ağır sözler yazmıştır. Rakiplerinin entrikaları yüzünden hep bir zaruret içinde yaşamak durumunda kalan Mütercim Âsım Efendi, İstanbul'da Fransızca öğrenmede göstermiş olduğu gayreti ile Batılılaşma ve yenilik hareketlerinin yanında yer alan ilk kişilerdeki ilk parıltıyı gösteren kimselerden biri olarak da örnek gösterilegelmiştir (İsmail Habib, 1942: 16).

Âsım, Burhan-ı Katı Tercümesi'nden sonra "Tuhfe-i Âsım" adını verdiği Arapça-Türkçe manzum lûgatını da yazar. Çalışkanlığı ile padişahın takdirini kazanan Mütercim Âsım, 1222 tarihinde devrinin olaylarını kaydeden vakanüvislik görevine Âmir Efendi'nin yerine tayin olunmuş ve bu vazifesi ölünceye kadar sürmüştür (Kaçalın, 2006: 200). Bu dönemin mahsulü olan tarihi "*Tarih-i Âsım*" veya "*Vaka-i Selimiye*" isimleriyle tanınır ve bu kitap iki cilt halinde (384+260 s.) yayım yılı belirtilmeden basılır. 1791-1808 tarihleri arasındaki III. Selim devrinin olaylarını anlatan ve aydınlatan Âsım Tarihi, zamanının basmakalıp, kuru ve ağır bir üslubuyla ve tenkidî bir biçimde yazılmıştır. Mütercim Âsım'ın tarih alanındaki bu eserinden başka Arapçadan Abdurrahman Bin Hasan-el-Ceberti'den Napolyon'un Mısır işgaline ait "Müzhirü'l-Takdis Bi-huruc-i Taifeti'l-Fransis" isimli yazma çevirisi de vardır. Âsım'ın din alanında yazılmış eserlerle de ilgilenmiş ve Siracüddin Ali Bin Osman Uşi'den akaide ait olan "Merabü'l-Meali Fi Şerh-i Kasideti'l-Emali" isimli yazma çeviri ve şerhiyle bunun yanında daha birçok kitaplar çevirdiği ve birçok eserler de yazdığı bilinmektedir. Bunların ardından "Tercüme-i Siyerü'l-Halebi"(basımı Mısır 1832) isimli eseri Türkçe olarak hazırlamış ve III. Selim'e sunmuştur (Türk Ansiklopedisi, 1971 448).

Âsım Efendi'nin tarihçiliği ile ilgili olarak yapılan değerlendirmelerde, devrinin özelliği dolayısıyla yanaşmak zorunda kaldığı haricî meseleleri kavramakta aciz olmadığı belirtilirken, onun önemli bir meziyeti olarak vahim olan birtakım olaylar üzerinde bize çok yerli bir yansıma vesikasını vermiş olması gösterilir (Tanpınar, 2006 s.111).

Mütercim Âsım Efendi, 27 Kasım 1819'da İstanbul'da ölmüştür. Mezarı, Üsküdar'da Karacaahmet'teki Harmanlık Mezarlığında olup karısı ile oğulları da yanında defnedilmiştir.

Kamus Tercümesi

Mütercim Âsım Efendi, bilgin, tarihçi, şair, ama hepsinden önce dilcidir. Ona asıl şöhretini kazandıran hatta isminin başındaki “Mütercim” sıfatını bir ön unvan olarak almasını sağlayan en önemli kitaplar öncelikle iki sözlük tercümesidir. Bizim bu yazıda asıl konumuz olan Arapçadan çevirdiği “Kamus Tercümesi”dir.

Âsım, Şirazlı Mecdüddin Firuzabadî(ölm. 1414)nin “Kamusü'l-Muhit” [basımı 2 cilt, Mısır 1854] ismiyle bilinen Arapça sözlüğünü “El-Okyanusü'l-Basit fi Tercemeti'l-Kamusü'l-Muhit” [basımı 3 cilt halinde İstanbul 1814-1817, Mısır 1834, İstanbul 1851-1855, 4 cilt halinde İstanbul 1888; el yazması Murat Molla Kütüphanesinin Abdülhamit I. bölümündedir] ismiyle çevirip 1810'da bitirerek o zamanın padişahı olan II. Mahmud'a sunmuştur (Türk Ansiklopedisi, 1971: 448). Âsım'a zaten türlü vesilelerle bağışlarda bulunan II. Mahmud, müderrislikteki derecesini Süleymaniye müderrisliğine yükselterek kendisine, III. Selim zamanında yanan evinden üç kat büyük bir ev, daha sonra da Selanik kadılığını vermiştir.

Âsım Efendi, Türk sözlükçülerinin babası sayılır. Eserlerinde Türk dilinin zenginliğini göstermiş olmakla dilimize büyük bir hizmeti olmuştur. Mütercim Âsım'ın sarsılmaz bir çalışma gücü olduğu bilinmektedir. Kamus isimli eseri dilimize çevirmek için sekiz yıl süreyle çalışmıştır. Bu eserin çevrilmesinde Türk diline olan büyük hâkimiyeti hemen göze çarpar. Bu itibarla Kamus, Türk dili araştırmalarının en önemli kaynaklarından biri sayılabilir. Farsça'dan Tebrizli Hüseyin'in Burhan-ı Kâtı isimli sözlüğünü, Firuzabadî Hüseyin'in Kamus'unu dilimize çevirmesi gibi uzun ve yorucu işleri başarması, yalnız ilmî kudretinin değil, iradesinin büyüklüğünün bir göstergesi olarak da kabul edilmelidir. Mütercim Âsım, eserine yazdığı ön sözünde, dört yüz elli yıldan beri hiçbir âlimin bu kitabı çevirmeyi göze alamadığını söyler ve “*Tanrının yardımıyla bundan önce Burhan-ı Katı'ı bu kez de Kamus-ı Muhit'i çevirmek, böylece Arap ve acem söz ülkelerini fethetmek bu âcize nasib oldu*” demek suretiyle kıvancını belirtmiştir (Aksoy, 1962: 21).

Ahmet Cevdet Paşa, onu hemşehrisi Münib Efendi ile karşılaştırdığında, Münib Efendi'nin ilmî kudretinin Âsım'dan büyük olduğunu ileri sürerken, Âsım Efendi'nin Burhan-ı Kâtı ve Kamus Tercümeleri ile memlekete daha büyük hizmetlerde bulunduğunu söylemektedir (İnal, 1988: 71).

Mütercim Âsım'ın dili ve üslubu, onunla ilgili konular arasında yenileşme dönemindeki edebiyatçılarımızı çok fazla meşgul etmiş bir mesele

olarak gösterilmektedir. Tanzimat devrinde nesir dilinin sadeleşmesi için mücadele eden Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi edebiyatçılar, Âsım'ın Burhan-ı Katı ve Kamûs Tercümelerindeki dil ve üslubu, yeni nesrin bir numunesi olarak kabul etmişler ve onu Âkif Paşa ile beraber Tanzimat nesrinin ilk müjdecisi olarak göstermişlerdir. Ziya Paşa, meşhur Şiir ve İnşa makalesinde: “ve *bizim tabîî inşâmız Mütercim-i Kâmûs'un ve mu'ahharen Muhbir gazetesinin ittihaz ettiği şive-i kitabettir*” dediği gibi (Kaplan v.d., 1993: s.49), Namık Kemal de Âsım ve Âkif Paşa'nın, belagat hususunda, kendilerinden öncekileri unutturduklarını böylece dilimizde yeni bir çığır açılmasının mümkün olduğunu gösterdiklerini söylemektedir (Kaplan v.d., 1993: s.188-189; Köprülü, 1950: 671).

Batılılaşma ve yenileşme dönemi öncesinde ilim dili Arapça idi. Hatta edebiyat dili Arapça ve Farsça karışık bir dil olarak kullanılmaktaydı. Bundan dolayı ortaya çıkan yeni kavramlara dilimizden verilecek yeni isimler de Arapçadan uydurulmuştur. O sıralarda biri Farsçadan diğeri Arapçadan iki büyük sözlüğü Türkçeye çeviren ve bu yüzden “*Mütercim*” ön unvanını almış olan Âsım Efendi, bu alanda dilimiz için iki büyük hazine hazırlamış olmaktadır. Bu eserler, hem yazıldıkları zamanın, hem de kendisinden sonra gelecek kuşakların işlerine çok yararlı oldu. Âsım'ın bu çeviri eserlerinde kullandığı dil ve ifadeler, fikir yönüyle kendilerinden öncekilerden farklı bulunarak, bu eserlerde kullanılan dil, gerek o zamanın insanı, gerekse sonradan gelen yenilik taraftarlarınca başlı başına bir dil bulunabilecek kadar seçkin kabul edilmiştir. Âsım'ın kullandığı bu dil ve üslup düzgünlüğü, eserlerine karşı genel bir takdir kazandırır. Âsım'ın eserlerindeki yetkinlikten dolayı, dönemin pek çok dil ve edebiyat tartışmalarının yanı sıra; yeni bir fikir, yeni bir kelime, yeni bir kavram çevirisinde de mutlaka Mütercim Âsım ismi ve eserleri ileri sürülmüştür (Mustafa Nihat, 1934: 4-5).

Kamus Tercümesi'nde kelimeler, bildiğimiz sözlüklerde olduğu gibi baş harflerine göre alfabe sırasıyla değildir. Kelimelerin sıralanışı, kafiyeye, yani kelime köklerinin son harfine göre ve alfabenin her harfi içinde bulunan kelimeler ise ilk harflerine göre alfabe sırasına konulmuştur. Kelime ararken önce onun Arapçaya göre kökünü düşünmek gerekir. Kelimeler, Arapçaya göre köklerindeki son harflere göre alfabe sırasına konulmuş olduğundan, Kamus'tan alfabenin bu bölümü açılmalıdır. Sözlükteki her maddede, aynı harfle biten kelimeler bulunmaktadır. Bu bölümlerde ise kelimeler, bildiğimiz sözlüklerde

olduğu gibi sıralanmıştır. Yani kelimelerin kökündeki baş harflere göre bir alfabe sırası gözetilmiştir. Bu sıra izlenmek suretiyle kelime bulunacaktır.

Sözlükte 60.000 kadar kelime toplanmıştır. Firuzabadî'nin Kamus'u, müellifinin kaybolan "El-Lâmi-ül-Mülâm-il-Uceb Beyne'l-Muhkemi ve'l-Ubeb" isimli 100 ciltlik eserinden özetlenmiş olduğu için, Cevherî Sıhah(Türkçe Tercümesi: Vankulu Lugati, 2 cilt, İstanbul 1729)'ı değerinde değilse de Kamus Tercümesi Vankulu Mehmet Efendi'nin tercümesinden üstün bulunmuştur (Türk Ansiklopedisi, 1971: 448). Mütercim Âsım'ın Kamus Tercümesi'nin toplum üzerinde ne kadar büyük bir etki yaptığı şundan anlaşılır ki, Ahmet Âsım'ın adı, bütün bu özellikleri yüzünden "Mütercim Âsım" olmuştur. Kâmus ve Burhan Tercümelerinde kendi düşüncelerini maddelere eklemek için sık sık "mütercim der ki" sözünü kullanması bu yeni adı kazanmasına yol açmış bulunmaktadır.

Kamus'un XVI. yüzyılda Merkezefendizade Şeyh Ahmet Efendi tarafından "Babus Fî Tercemeti'l-Kamus" ismi ile yapılan tercümesi (Kılıç, 2001: 288), yine XVI. yüzyılda Abdullah b. Yusuf b. Mehmet b. Bahşî'nin "Sıhah"tan 14.000, Kamus'tan 16.000 kelime olarak meydana getirdiği Mirkat-ı Kestelî ve benzerleri de bu aradadır. XVI. yüzyıldan kalma Arapça-Türkçe Ahterî Sözlüğü, sadece kolay kullanılabilme bakımından bir üstünlük göstermektedir (Aksoy, 1962: 21).

Mütercim Âsım'ın Kamus Tercümesi'nde binlerce arkaik ve diyalektal Türkçe kelime kullanılmıştır. Kamus'un bu üstün yönüne dikkat çekmek üzere; "yabca yabca yürümek" (yab=yavaş; yab-aş>yav-aş), "kur" (=kuşak<kurşak), "kemirtlek" (=kıkırdak), "yağrın" (=sırt, iki kürek arası), "pıskırmak" (=aksırarak tükrük saçmak), "keler" (=kertenkele<kerten-keler), "burtuk" (=ekşi[surat]), "kuğ" (=zem, çekiştirme), "dernekli" (=derli toplu) gibi kelimeler örnek gösterilebilir (Türk Ansiklopedisi, 1971: 448). Âsım Efendi'nin üstünlüğü Sıhah ve Kamus Tercümelerini karşılaştırırken daha iyi göze çarpmaktadır. Arapça "ashab" kelimesini Vankulu Mehmet Efendi "Sıhah"tan şu karşılıkla almıştır: "şol himardır ki rengi kırmızıya mâil ola". Aynı kelimeyi Âsım Efendi, Kamus Tercümesi'nde şöyle karşılamıştır: "kırmızıya pek mâil olan eşkara denir ki çil tabir olunur", burada "kırmızıya çalan renk" anlamında olan çil kelimesi Mütercim Asım Efendi tarafından yaşatılmak istenen (çil<çiğil=derisi sıyrılmış et rengi) anlamında Türkçe bir kelimedir. Çok eski ve en önemli eserlerimizden olan Divanü Lugati't-Türk'te ise (çil=bere, dövmek yüzünden deri üzerinde olan iz, bu renkte olan yemişlerden "çilek, ahududu" ve

benzerleri anlamında çil-ek[<çil-ek, Kazan, Kırgız vb. ağızlarda yil-ek] biçiminde açıklanmıştır. Bir çeşit hünnap anlamına çil-an; çil'in "parlak" ve "leke" anlamları da buna bağlanmıştır (Türk Ansiklopedisi, 1971: 448).

Bir kaç defa basılmış olan Kamus Tercümesi'nin 1887 yılındaki baskısı üç ciltte büyük boy halinde 2854 sayfa tutmaktadır. Bu sayfalar yazma nüsha sayfalarından daha büyük olduğu için çeviri de, eserin aslından birkaç kat daha geniş hacimli bulunmaktadır.

Mütercim Âsım'ın Kamus Tercümesi'ni üstün eser yapan özellikleri vardır. Eserin aslı sadece birebir çevrilmekle yetinilmemiş, yazarının diğer eserlerinden ve başka sözlüklerden de faydalanılmak suretiyle maddelere gereken bilgiler eklenmiştir. Sözlük satır satır izlenmiş, maddeler daha çok aydınlatılmak için "mütercim der ki" ifadesiyle özel düşüncelere ve madde ile ilgili özel bilgilere yer verilmiştir. Maddeler üzerinde çok dikkatle durulmuş, Arapça sözcüklere kendi dilimizden öz karşılıklar gösterilmiş ve bu karşılıklar olabildiğince titizlikle seçilmiştir. Arapça sözcüklere tam karşılık bulunması için o kadar büyük özen gösterilir ki, genel yazı Türkçesinden karşılık bulunamaması durumunda, Antep yöresinde halk arasında kullanılan sözcükler karşılık olarak gösterilmiş ve bu durum bazen "bizim diyarda (...) tâbir olunur" gibi cümlelerle açıkça belirtilir. Mütercim Âsım, sözlük çevirisinde zaman zaman bu karşılık bulma işlemini "bizim diyarda" sözünü bile söylemeyerek yapmıştır. Bölgesindeki sözcüklerini kullanmış olması, Mütercim Âsım'ın sözlükçülük anlayışının ne kadar ileri olduğunu göstermesi bakımından değerli bulunmaktadır.

Mütercim Âsım Efendi'nin anlamları açıklarken kullandığı dil oldukça sadedir. Âsım'ın eserinin bu özelliğinden dolayıdır ki Namık Kemal "Lisan-ı Osmanî'nin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazâtı Şâmildir" isimli makalesinde; "Mütercim Âsım ve Âkif merhumlar belagatte eslâfî unutturdular. Lisanımızda yeni bir çığır açılmak kâbil olduğunu gösterdiler" sözlerini söylemiştir (Kaplan v.d., 1993: s.189). Ancak Mütercim Âsım, başka eserlerinde sade bir dil kullanmadığı için, Fuat Köprülü yukarıdaki düşüncelere katılmaz. Köprülü'ye göre; Âsım'ın sözlük çevirilerinde oldukça sade bir dil kullanması zorunlu idi ve daha önceki Osmanlı sözlükçüleri de böyle yapmışlardır. Ancak diğer eserlerinde Âsım'ın dili fazla kapalı ve oyuncaklı, üslubu da tatsız ve ağırdır. Buna rağmen Âsım'ın bilhassa tarihinde, ifadesinin çoğunlukla ağır ve tatsız olmasına rağmen, ara sıra çok canlı ve kuvvetli tasvirleri ve doğal üslubu ile edebî nesrimize çok güzel sayfalar bıraktığı bir gerçektir (Köprülü, 1950: 671).

Sonuç

Âsım'ın geniş bir sözlükçülük anlayışı vardır. Âsım, bazı yazarların nezakete uygun bulmayıp kullanmadıkları ve yerine dolambaçlı anlatımlarla başka sözler yazdıkları Türkçe kelimeleri hiç çekinmeden kullanmıştır. Bu eser ile Türkçeye önemli kazanımlar sağlamıştır.

Zamanın edebiyat dilinde en geniş yer kendilerinin olan Arapçanın çok büyük ve sağlam bir sözlüğü ortaya konmuştur. Bu eser ortaya çıktığından beri, bütün güçlükler, ona bakılmakla giderilmiştir. Başka kaynaklara başvurularak çözülemeyen şüpheler bu sözlükle çözülür olmuştur. Güvenilir kaynak olarak bu eserin üstünde eser tanınmamış ve bu eser en büyük çözümleyici olarak kabul edilmiştir. “Mütercim Âsım şöyle söylüyor” denildi mi akan sular durur. Çünkü Mütercim Âsım, bu tercüme yaparken önemli kaynakların hepsini gözden geçirmiş, onların doğrusunu, yanlışını incelemiş ve tercümesinde en doğru sonucu bildirmiştir.

Kamusta, esasında ancak ansiklopedilere girebilecek yer ve kişi isimleri, hatta zamanlarında şöhret kazanmış bazı hayvanlara takılan isimlere de yer verilmiştir. Bu kuşatıcılık, çevirmene sınırı daha da genişletme yollarını açmış ve Mütercim Âsım, çevirisine eserin aslında bulunmayan, konu ile ilgili birtakım lâtifeler, hikâyeler yanında, daha da ileri giderek açık saçık fıkralar eklemiştir. Kamus'taki bazı maddelerde Âsım'ın kendi kişiliğinden ve özel hayatından satırlara rastlamak da mümkündür.

Bu tercümede Arapça kelimelerin anlamları açıklanırken bunların eşanlamlısı olan Arapça kelimeler değil, Türkçe karşılıkları verilmiştir. Böylece pek çok kavramın Türkçeleri de tanıtılmış ve dilin kullanma alanına teklif edilmiştir. İşte Âsım'ın bu dikkati ve titizliği ile bulduğu Türkçe güzel isabetli karşılıklar, bu sözlük tercümesini ölmez bir eser haline getirmiş, kendisini de en büyük dârciler ve sözlükçüler derecesine yükseltmiştir.

KAYNAKÇA

“Âsım, Ahmet, [Mütercim]”, **Türk Ansiklopedisi**, C.3, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi, 1971, ss.448-449.

Aksan, Doğan, **Her Yönüyle Dil(Ana Çizgileriyle Dilbilim) III**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1982.

Aksoy, Ömer Asım, **Mütercim Asım**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1962.

Coşkun, Menderes, “Nesir(Geç Dönem)”, **Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyat Tarihi**, C.6, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2004, ss.354-404.

Ebuzziya Tevfik, **Numûne-i Edebiyat-ı Osmaniye** Konstantiniyye: Matbaa-i Ebuzziya, 1266/1851.

Eminoğlu, Emin, **Türk Dilinin Sözlükleri ve Sözlükçülük Kaynakçası**, Sivas: Asitan Yayıncılık, 2010.

İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, **Bütün Eserleri Son Asır Türk Şairleri**, C.1, 3. bs, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1988.

İsmail Habib, **Tanzimattan Beri I Edebiyat Tarihi**, Yeni ve Kat’i Tabı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1942.

Kaçalin, Mustafa S, “Mütercim Âsım Efendi”, **İslam Ansiklopedisi**, C.32, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, ss.200-202.

Kaplan, Mehmet, Enginün, İnci, Emil, Birol, **Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II (1865-1876)**, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1993.

Kılıç, Hulusi, “El-Kâmûsü’l-Muhît”, **İslam Ansiklopedisi**, C.24, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, ss.287-288.

Köprülü, M. Fuad, “Âsım Efendi(Mütercim)”, **Türk Ansiklopedisi**, C.1, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi, 1950.

Mütercim Âsım Efendi, **Burhan-ı Katı**, (Hazırlayan: Derya Örs-Katkıda Bulunan: Mürsel Öztürk), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009, 1197 s.

Ölmez, Mehmet, “Tarihi Türk Dillerinin Sözlükleri”, **Kebikeç**, S.6, 1998, ss.109-110.

(Özon), Mustafa Nihat, **Metinlerle Muasır Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul: Devlet Matbaası, 1934.

Şemseddin Sami, **Kamûs-ı Türkî**, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1987.

Tanpınar, Ahmet Hamdi, **XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.

Türkçe Sözlükçülük Tarihinde Mütercim Âsım ve Kamus Tercümesi

Ziya Paşa, **Hürriyet**, “Şiir ve İnşâ”, nr.11, Londra:20 Ce maziyelevvel
1285/7 Eylül